

Дмитро Горбачук
(Слов'янськ)

ОСОБЛИВОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦЯ В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Українці – одна з майже двохсот народностей світу, яка стала нацією, здобувши державність і визнання у світовій спільноті. Однією з передумов існування народу та нації є свідоме ставлення представників певної спільноти до надбань попередніх поколінь, збереження цих надбань та їхнє примноження, а не руйнація.

Трансформація суспільно-демографічної системи в Україні, особливо в період здобуття нею державної незалежності та самостійного управління соціально-економічним і екологічним розвитком, вимагає всебічного аналізу й розробки наукових засад удосконалення соціальної та демографічної політики загальнодержавного й регіонального розвитку. На засадах пріоритетності національних інтересів мають будуватися підходи до конкретних перетворень, розроблятися прогнози та формуватися політика реформування суспільства на ближню й віддалену перспективи.

Досягнення оптимальної реалізації національних інтересів України можливе лише за умов активної участі в суспільно-політичних процесах громадян – носіїв національної ідентичності, які об'єднані в сучасну українську націю. Це зумовлено тим, що в процесах утворення та функціонування будь-якої держави визначальну роль відіграє велика спільнота – нація – підвалина людського співтовариства, головна дійова особа політики та історії, яка складаєть-

ся з окремих індивідів, не враховувати інтереси яких у сучасних умовах стає неможливим. Специфіка сучасного стану формування держави та нації полягає в тому, що переважна більшість країн світу значною мірою урбанізована, і Україна в цьому плані не є винятком.

Урбанізація (від лат. «urbanus» – міський) – це процес підвищення ролі міст у житті країни чи регіону. Розробкою теоретичних і методологічних засад урбанізації в нашій країні займалися відомі географи та економісти Н. Блажко, Ф. Заставний, Л. Корецький, П. Коваленко, В. Кубійович, С. Мохначук, Ю. Пітюренко, В. Пересекін, Г. Старостенко, О. Степанів, А. Степаненко, Д. Стеченко, М. Тимчук, М. Фащевський, С. Фомін, О. Шаблій, Л. Шевчук та ін. Найінтенсивніше вивчення процесів урбанізації, окремих міських поселень та їхніх систем припадає на другу половину ХХ ст., а особливо – на його кінець. Це є наслідком того, що саме в цей період процес урбанізації виявлявся найактивніше: зростала роль міст як основних форм розселення та соціально-економічних центрів, міське населення займало провідну позицію в процесах громадського самоуправління й управління державою. Розуміння сутності поняття урбанізації зазнало значної трансформації в процесі його вивчення.

Протягом тривалого часу дослідники розуміли урбанізацію як процес збільшення міського населення за рахунок сільського та зростання кількості міст, не беручи до уваги інших аспектів урбанізації. Це найсуттєвіше проявилось у дослідженнях міст і міського населення, що проводилися в Україні до 70-х років ХХ ст. і мали переважно регіональний характер. Пізніше дослідники почали вказувати на складність процесу урбанізації, його вплив на всі аспекти життя суспільства. Так, наприклад, А. В. Степаненко зазначає, що процес урбанізації супроводжується формуванням специфічного середовища для життєдіяльності населення та суттєвими змінами в його способі життя. Тобто процес урбанізації полягає в поширенні міського способу життя в неміських поселеннях, що прилягають до міст [7, с. 48].

Таку саму рису урбанізації відмічає В. Кубійович. Учений зазначає, що межі

міста не збігаються з адміністративними через те, що «міська культура життя і діяльності поширюються на неміські поселення, а найближчі села набувають міського характеру» [5, с. 181].

Отже, урбанізацію слід розглядати не у вузькому розумінні (як збільшення міст і міського населення), а як багатогранний соціально-економічний процес, який значно впливає на суспільні відносини. Для цього процесу характерне утвердження міського способу життя як феномену культури та сучасної цивілізації. Географічно урбанізація зумовлює просторову концентрацію людської діяльності в порівняно нечисленних центрах і ареалах, які відрізняються від масиву сільських поселень вищим рівнем соціально-економічного розвитку.

В українському національному русі ще в ХІХ ст. сформувалась етнічна модель, що ототожнювала українську націю насамперед з українським селянством – єдиною і водночас найчисленнішою соціальною групою, яка не асимілювалась. На жаль, ця модель продовжує доминувати і в сучасних етнографічних студіях, мимоволі усуваючи з процесів націєтворення міське та значною мірою урбанізоване неміське населення.

Особливістю нинішнього етапу етнополітики в Україні є проблема обрання шляхів формування сучасної української нації, спроможної гармонізувати соціально-політичні, економічні, духовно-культурні, етнічні та релігійні відносини в суспільстві. А це неможливо без самоусвідомлення громадян як частини цілого – етносу, нації, держави. У цьому процесі неабияку роль мають відіграти городяни, оскільки саме в містах зосереджується інтелектуальна частина нації, здатна не просто зберігати надбання попередніх поколінь за принципами «так усі роблять», «як у людей», а й осмислювати свої вчинки з позицій загальнолюдського досвіду, корегувати власну поведінку відповідно до нових вимог.

Українські вчені С. Гелей і С. Рутар виділяють три концептуальні моделі вітчизняного суспільства. Перша, *територіальна*, передбачає формування нації за територіально-громадським принципом, ігноруючи пріоритетність у цьому процесі корінного українського етносу. При цьому зосереджується особлива увага на

закріпленні статусу двомовності, федеративного устрою України, запереченні традиційної національної державної символіки. Ця концепція пропонує обрати шлях формування української нації, характерний для країн, на території яких не було корінного народу та які формувалися на політичній основі з урахуванням етнокультурних інтересів багатьох або кількох народів (як у США, Канаді, Швейцарії).

Друга, *етнічна*, концепція ґрунтується на таких положеннях:

- примордіалістський підхід до генезису нації;

- визнання українського етносу українською нацією та єдиним суб'єктом державотворення;

- юридичне закріплення пріоритетів корінного народу порівняно з національними меншинами в усіх сферах суспільного життя;

- надання українського громадянства всім українцям, незалежно від місця їхнього проживання;

- представники національних меншин можуть отримати громадянство, якщо вони знатимуть українську мову, лояльно ставитимуться до української держави, шануватимуть її закони;

- заперечення принципу двомовності в державних установах за будь-яких умов, а також принципу державного фінансування навчальних закладів нацменшин тощо.

Третя, *етнотериторіальна*, концепція пропонує формування української нації за територіально-громадським і етнічним принципами. Територіально-громадський принцип цієї концепції передбачає, що члени української нації – це представники і корінного українського етносу, і національних меншин, які є громадянами України. Крім того, національні меншини мають право на створення національно-культурної автономії. Суть етнічного принципу цієї концепції полягає в тому, що національна держава, якою є Україна, отримує назву від корінного українського етносу; його мова та традиційна символіка отримують статус національних державних. Тобто, національна ідентифікація відбувається передусім на ґрунті основних етнокультурних цінностей українського народу [2].

Політична та практична діяльність Української держави в процесі формування сучасної повномасштабної української нації свідчить про її тяжіння до третьої вищезазначеної моделі. Ефективність цього процесу залежить від низки чинників. По-перше, від здатності політичних сил та інтелектуальної еліти консолідувати всіх громадян навколо українського ядра. Елементарна політична відповідальність вимагає від національних лідерів припинити спекулювання на тему, що розділяє українське суспільство на частини та розрізняє їх (зокрема, поділ за успадкованим від радянського минулого стереотипом: українець – малограмотний селянин, неукраїнець – гоноровий городянин). По-друге, важливо згуртувати різні соціальні групи навколо національної ідеї, що має форму європейського вибору в політико-державному, економічному та етнокультурному аспектах. По-третє, слід відмітити важливість успішного впровадження радикальних реформ у всіх суспільних сферах: політичній, правовій, економічній і культурній.

Самоідентифікація українців і консолідація української нації значною мірою залежать від опанування Україною сучасних моделей економічного зростання, орієнтованих на забезпечення стабільно високих показників соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Особливо актуальним це питання є для урбанізованої частини населення, яка готова більш-менш професійно виконувати свою роботу, очікуючи достойної оплати праці.

Становлення української нації вимагає формування спільної громадянської культури, яка має органічно поєднувати традиційні цінності українського народу та цінності національних меншин у їхньому сучасному цивілізованому вигляді. Це передбачає вирішення таких невідкладних завдань: 1) об'єктивне осмислення історичного досвіду України з усвідомленням катастрофічних наслідків безкомпромісного суперництва політичних еліт; національні інтереси українського суспільства повинні бути вищими за політичну кон'юнктуру; 2) формування історичної пам'яті, ліквідація «білих плям» минулого; 3) утвердження модернізаційного характеру української національної ідеї, що потребує пошуку оптимального взаємо-

впливу та співіснування традиційних для українського соціуму цінностей і новітніх культурних впливів, які привносить урбанізований світ.

Сучасна повномасштабна українська нація повинна бути спроможною сприймати та реалізовувати інноваційні напрями розвитку людства; забезпечувати незворотність демократичного вибору; концентрувати сили та ресурси на суспільному розвитку; продукувати сучасну культуру високого рівня в усіх її виявах. А це неможливо без залучення до процесу самоідентифікації городянина.

Важливою засадою самоідентифікації кожного українця слід вважати пошук і створення системи цінностей, цілісність і збалансованість якої дають можливість здійснити державно-національну ідентифікацію України в цілому. Саме така система цінностей забезпечує державі необхідний рівень політичної стабільності, відкриває широкі перспективи для успішної модернізації країни. Цінності є найглибшим підґрунтям ідей, вірувань і переконань. У широкому розумінні це не лише абстрактний привабливий зміст або ситуативні цінності, а й стабільні, важливі для особи конкретні матеріальні блага. У вужчому значенні прийнято вести мову про цінності як про духовні ідеї, що мають високий ступінь узагальнення. Прагнучи до нових цінностей або відстоюючи вже наявні, людина виявляє наполегливість і завзятість, навіть може йти на конфлікт. Цінності не підлягають компромісам і торгу, оскільки стосуються людської гідності, утвердження якої виразно пов'язане зі збереженням такої засади людського існування, як ідентичність.

На власну систему цінностей, які становлять основу їхньої національної ідентичності, орієнтуються в стратегії національної безпеки та визначенні шляху розвитку США, Європейський Союз, Росія, Китай, Індія.

Проблема державно-національної ідентичності набуває дедалі більшої актуальності та важливості в українському суспільстві. Соціологічні дослідження свідчать, що в Україні загалом і у великих містах зокрема зростає частка населення, яке добровільно й охоче ідентифікує себе з країною, у якій проживає, вважає себе українцями, підтримує політичну само-

стійність України, пов'язує свої інтереси з її майбутнім. Навколо цих питань об'єдналася переважна (50 % і більше) або відносна більшість опитаних у всіх регіонах.

За даними Інституту соціології НАН України, ідентифікація «громадянин України» є домінуючою. Упродовж 2007–2008 років частка опитаних, які її обирають, майже вдвічі перевищує частку тих, які ототожнюють себе передусім із певною місцевістю, і у 8–9 разів – частку тих, які відчують себе прив'язаними до певного регіону чи населеного пункту [4, с. 9].

Всеукраїнський перепис 2001 р. засвідчив, що в Україні, порівняно з переписом 1989 р., означилася чітка тенденція до зростання кількості українців – як у всій державі, так і в кожному регіоні зокрема. Збільшення кількості українців, тобто громадян України, які ідентифікують себе з титульною нацією, пов'язане не лише з демографічними процесами. Перепис констатує, що більшість українських громадян обирають українську ідентичність, навіть якщо вони не розмовляють українською мовою [4, с. 10].

Усе це засвідчує, що, попри високу динаміку сучасного етнополітичного розвитку українського суспільства та романтичну поспішність частини політичної еліти, самоідентифікація українців не є одномоментним актом, а потребує тривалого часу. На цьому шляху важливими є зміцнення держави, її престижу у світовій співдружності, її реальний міжнародний вплив, місце у світовій економіці, досягнення науки, освіти, культури та спорту. Важливою залишається роль національної ідентичності в утвердженні демократії, яка зумовлює усвідомлення громадянином і суспільством національних інтересів, довіру до держави та її інститутів, солідарність із ними для досягнення суспільно значущих цілей.

Таким чином, формування національної стійкості серед урбанізованого загалу значною мірою залежить від урахування кількох внутрішніх факторів: мотивації, що підкріплюється з боку держави та соціуму, рівня сформованості національної свідомості та національної самоідентифікації кожного індивіда.

1. Антонович В. Три національні типи народні // Старожитності. – 1992. – № 3.
2. Гелей С., Рутар С. Політологія: Навч. посіб. – К., 2004.
3. Давриченко Н. Національна самоідентифікація і соціологізація української молоді: педагогічний аспект. Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. праць. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 69.
4. Експертна доповідь «Україна в 2008 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/DOPOVID_08/index.html.
5. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: Перевид. в Україні / НАН України. Інститут української археографії [Репр. відтворення вид. 1949 р.] – К., 1994. – Т. 1. – XVI.
6. Кресіна І. Українська національна свідомість і суспільно-політичні процеси. – К., 1998.
7. Олійник Я., Степаненко А. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб. – К., 2000.
8. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994.